



**СПЕЦІАЛЬНІ
ІСТОРИЧНІ
ДИСЦИПЛІНИ:**

**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА МЕТОДИКИ**

**ЗБІРКА
НАУКОВИХ ПРАЦЬ ТА СПОГАДІВ**

**ЧИСЛО 6 (7)
У ДВОХ ЧАСТИНАХ
ЧАСТИНА 2**

ДОГ

**КИЇВ
2001**

*961
С-31*

національна академія наук україни
інститут історії україни
відділ спеціальних історичних
дисциплін

**СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ
ДИСЦИПЛІНИ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ
Число 6 (7)**

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ ТА СПОГАДІВ
ПАМ'ЯТІ ВІДОМОГО ВЧЕНОГО-ІСТОРИКА,
ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА
**ВОЛОДИМИРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА
ЗАМЛИНСЬКОГО**

У двох частинах
Частина 2.

київ – 2001

113381

УДК 930.2
ББК Т2

Затверджено до друку Вченома радою Інституту історії України НАН України. Протокол №4 від 26 квітня 2001 р.

Видання внесено Вищою Атестаційною Комісією України до переліку наукових фахових видань з історичної науки. // Де і як публіковати результати дисертаційних досліджень. Збірник нормативних документів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації. – К.: Ред. «Бюллетеня Вищої Атестаційної комісії України», 2000. – С. 29.

Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірка наукових праць та спогадів пам'яті відомого вченого-історика, доктора історичних наук, професора Володимира Олександровича Замлинського. – Число 6 (7) – У двох част. / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. – К.: НАН України. Інститут історії України, 2001. – Ч. 1 – 416 с. Ч. 2. – 444 с.

Збірка наукових праць присвячена пам'яті відомого вітчизняного вченого-історика, джерелознавця, архівознавця, дослідника питань історії України, комплексу спеціальних історичних дисциплін Володимира Олександровича Замлинського (1930 – 1993). Серед публікацій – статті з проблем, які досліджував у своїй науковій творчості В. О. Замлинський, а також новітні розробки в галузі СІД. Добірка спогадів учнів, аспірантів, студентів та колег вченого розкриває характерні риси, притаманні цій непересичній людині.

Розрахована на фахівців в галузі спеціальних історичних дисциплін, архівних, бібліотечних, музеїчних працівників, викладачів, аспірантів, студентів вузів гуманітарного профілю.

Редакційна колегія: д.і.н. М.Ф. Дмитрієнко (відп.редактор); к.ф.н. Я.І.Дзира; д.і.н. проф. Л.А.Дубровіна; член-кореспондент НАН України, д.і.н М.Ф. Котляр; д.і.н. проф. Я.С.Калакура, академік НАН України, д.і.н. І.Ф.Курас; член-кореспондент НАН України, д.і.н. В.М.Литвин; член-кореспондент НАН України, д.і.н. О.П.Реєнт; академік НАН України, д.і.н. В.А.Смоля; академік НАН України, д.і.н. П.Т.Тронько; к.і.н. О.В.Ясь.

Відповідальні секретарі: д.і.н. І.Н.Войцехівська, к.і.н. Л.П.Маркітан.

Упорядники: д.і.н. М.Ф. Дмитрієнко, д.і.н. І.Н.Войцехівська

Рецензенти: К.В.Балабанов – доктор історичних наук, професор; С.В.Віднянський – доктор історичних наук, професор; Н.І.Миронець – доктор історичних наук, професор; В.І.Наулуко – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук; А.Г.Слюсаренко – доктор історичних наук, професор.

Автори вміщених статей та матеріалів висловлюють свою власну думку, що не обов'язково збігається з поглядами членів редколегії, і насуть відповідальність за достовірність наведених фактів та відомостей

У разі передруку узгодження з редколегією обов'язкове

ISBN 966-02-2067-7

© Інститут історії України НАН України

© Автори

113381

Історичний архів

Наукова бібліотека

Інститут історії



І.Н.Войцехівська

- Порайонне історичне дослідження України і обслідування київського вузла // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. – Харків—К., 1926. – С. 3.
- 11 Дорошенко Д. Володимир Антонович. – Прага, 1942. – С. 163.
 - 12 Багалей Д.И. Александр Матвеевич Лазаревский // Журн. Министерства народного просвещения. – 1902. – №9. – С. 19.
 - 13 Цит. за: Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин.— К., 1993. – С. 182-183.
 - 14 Грушевський М. Барське старство. Исторические очерки.— К., 1904.
 - 15 Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866-1934). – Мюнхен, 1986. – С. 75.
 - 16 Грушевский М.С. Очерк истории украинского народа. – К., 1990. – С. 18.
 - 17 Сарбей В.Г. Національне відродження України (Україна крізь віки) – К., 1999. – Т. 9. – С. 18, 24.
 - 18 Докладніше див.: Потульницький В.А. Українська та світова історична наука // Укр. іст. журнал. – 2000. – №3. – С. 34-35.
 - 19 Сарбей В.Г. Історико-географічні регіони України в процесі національного відродження кінця XVIII – початку ХХ ст. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 1997. – Вип. I. – С. 357-360.
 - 20 Грушевський М. Українство і питання дня в Росії // З біжучої хвилі: статті і замітки на тему дня 1905—1906. – К., 1907. – С. 25-26.
 - 21 Довнар-Запольський М. Акти Литовсько-Руського государства. – М., 1897. – Т. 2. – С. 170.
 - 22 Див.: Приймак Т. Конституційний проект М.Грушевського з 1905 року // Укр. іст. журнал. – 1991. – №1. – С. 127-136.
 - 23 Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 216.
 - 24 Мейс Дж. Соціалістичні моделі української державності // Політ. думка. – 1996. – №1. – С. 101.
 - 25 Історія Академії наук України. 1918—1923. Документи і матеріали. – К., 1993. – С. 201.
 - 26 Оглоблин О. Пам'яті Дмитра Багалія // Укр. історик. – 1988. – №1—4. – С. 100.

- 27 Яната О.А. Державні завдання краєзнавства // Краєзнавство. – 1928. – №1. – С. 1-2.
- 28 Київ та його околиця в історії і пам'ятках. – Харків-К., 1926. – С. VIII.
- 29 Інститут рукопису НБУВ НАНУ – Ф. X. – Спр. 4485. – Арк. 1-18.
- 30 Чернігів і Північне Лівобережжя... – С. 116.
- 31 Записка академіка М.Грушевського: з приводу висновків чистки апарату ВУАН // Старожитності. – 1991. – Ч. 7. – С. 6.

Олексій Ясь

МІЖ ТРАДИЦІЯМИ І МОДЕРНОМ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ У СВІТЛІ НАУКОВИХ ДИСКУСІЙ (кінець 50-х – початок 60-х років ХХ ст.)

В 50-і роки українська історіографія на еміграції та в діаспорі перебувала на роздоріжжі. Більшість науковців після трансатлантичного переїзду опинилася в США та Канаді і намагалася адаптуватися до нових умов життя. Подібної метаморфози зазнали й українські наукові установи, відтворені в 50-х роках на північноамериканському континенті. Водночас конфлікти та суперечності, які побутували між УВАН та НТШ з 1947 р., постали й на новому місці. Між двома установами, які репрезентували українських науковців у Новому світі, склалися доволі напружені та конфліктні відносини, а часом точилася руйнівна боротьба за титул «першої Академії», що негативним чином позначилося на дослідницькій діяльності. В 50-60-і роки з життя пішло чимало істориків, які почали свою діяльність ще до Першої світової війни та в міжвоєнний період (І.Борщак, В.Дорошенко, Д.Дорошенко, В.Дубровський, В.Залозецький-Сас, М.Глобенко-Оглоблин, А.Коцевалов,

Б. Кентржинський, С. Килимник, В. Козловська, Б. Крупницький, З. Кузеля, М. Міллер, Я. Пастернак, Є. Пеленський, В. Січинський, о. Й. Скрутень, Р. Смаль-Стоцький, Д. Соловей, І. Токаржевський-Карашевич, К. Штепа, В. Шугаєвський, О. Шульгин, В. Щербаківський, О. Юрченко, А. Яковлів та ін.). Інші представники старшої генерації поступово полішали активну наукову діяльність. Їх місце застутили вчені середньої генерації, які здебільшого одержали другу третю освіту в європейських, американських, канадських університетах, успішно адаптувалися до вимог північноамериканського і західноєвропейського наукового світу і належали до інтелектуалів західної школи та способу мислення. Тому кінець 50-х – початок 60-х років ряд дослідників характеризує як перехідний період, вказуючи на ряд проблем, з якими зіткнулася українська зарубіжна історіографія¹. Зокрема, Л. Винар, оцінюючи ситуацію, що склалася в українській науці, в 1958 р. зазначав: «... сьогодні слід говорити про кризу історичних дослідів на еміграції, що набирає трагичної закраски повільного вмирання української вільної історичної науки»². Деяке пожавлення наукової та культурно-освітньої діяльності в США та Канаді розпочалося тільки на початку 60-х років, тобто через 10-15 років після переселення з Європи³. Цей процес був пов'язаний зі створенням ряду наукових товариств-асоціацій, які об'єднували українських дослідників з певними фаховими інтересами. Насамперед, маємо на увазі засноване в 1963 р. Українське історичне товариство. Тоді ж розпочався процес оформлення наукових кафедр у системі американських та канадських університетів (Гарвард, Едмонтон, Торонто). Поряд з науково-організаційним процесом поставали й методологічні проблеми, які виявили різні підходи представників старшої та молодшої генерацій українських учених.

На відміну від таборового періоду української еміграційної науки (1945-1952) друга половина 50-х – 60-і роки характеризувалися новітніми цінностями та орієнтирами, інтелектуальними впливами і настроями в європейській та світовій історичній думці. Тотальний поділ на епохи, періоди і стадії та інші, замкнуті в структурно-эмістовному відношенні, сегменти історії, що сприяли структурованому, обумовленому та впорядкованому відтворенню істо-

ричного процесу, (який приймав форми лінії, кола, спіралі чи певного іх поєднання), поступився місцем новому базисному відношенню з перспективи: людина – історія, людина – культура – історія. Його початки спостерігаємо ще в 40-і роки, коли історія стала розглядатися через персоналізацію історичної людини з акцентуванням на реконструкції різноманітних виявів соціально-історичної дійсності. Відмова від всеохоплюючої, універсальної систематизації історичного минулого поставила в центр досліджень людину та середовище її функціонування, в яких вона сама конструкувала своє історичне існування, відповідні інститути та структури, свідомість та ієрархію цінностей. За такої пізнавальної ситуації людська діяльність втрачала детермінований характер в історичних реконструкціях, а її спрямованість породжувалася суб'єктами історичного буття. Тому, поряд з поширенням ідей культурно-історичної антропології, науковці дедалі більше зосереджувалися на проблемах та суперечностях пізнавального процесу, що виявилось, з одного боку, в спробах оцінити ступінь вірогідності та можливості історичного пізнання (критично-об'єктивістська тенденція), з іншого – у залежності пізнавальної діяльності від особи дослідника, епохи та середовища його побутування (суб'єктивно-екзистенціальна тенденція)⁴. Специфічні особливості пізнавальної ситуації на початку 50-х років доволі добре схарактеризував Б. Крупницький: «Екзистенціалізм не шукає вічних правд, він цікавиться ними тільки в зв'язку з людиною – і є вже через те іманентно історичний. Коли феноменалізм проповідував вічні правди, шукав суттєвого, працював методикою універсальної тотожності, оглядав доби як цілість, то екзистенціалізм виходить і виходить не від об'єктів (суеті і ідей), а від суб'єктів. Для нього важливий не історичний процес у гегелівському формулюванні, а людина як така – минула, сучасна і майбутня...»⁵. Наслідком зазначених метаморфоз став підвищений інтерес до проблем історії науки, зокрема до історіографії, провідних чинників та зasad дослідницької діяльності, методологічного інструментарію історичної науки. Новітні впливи певною мірою позначилися й на наукових студіях молодих українських істориків, які в світлі модерних напрямів філософської та історичної думки доволі скептично сприй-

мали «старі» позитивістські канони або «державницьку спадщину» своїх старших колег. Натомість ширилися погляди, що кожна генерація творить свою «візію» історичного минулого, що в історії не існує «вічних правд» тощо. Ситуація ускладнювалася й через появу ряду студій патріотично-популяризаторської спрямованості, що були породжені еміграційними середовищем наукової праці. Відтак об'єктивно повсталі проблеми методології, які спостерігаємо у наукових дискусіях українських учених кінця 50-х – початку 60-х років.

Помітною подією в українській зарубіжній історіографії того часу стала поява англомовної версії студії Д. Дорошенка «Огляд української історіографії»⁶ та нарису О. Оглоблина «Українська історіографія 1917–1956 рр.»⁷, які були опубліковані в спеціальному випуску «Анналів» – неперіодичному виданні УВАН в США. Нове перевидання історіографічної студії Дорошенка спричинило чергову дискусію серед українських істориків, хоча проблеми, порушенні її учасниками, виникли ще раніше. В 1951 р. відомий історик І. Борщак в згадці пам'яті Д. Дорошенка відзначав: «...не треба шукати в історичних працях Д. Дорошенка власних концепцій. Д. Дорошенко пильно й свідомо уникав цього, ховаючись під авторитет своїх попередників. Не кажемо вже про «Огляд українського історіографії» (Прага, 1923), що міг би був стати науковим оглядом головних течій української історичної думки, а залишився тільки як сумлінний бібліографічний каталог з широкими цитатами»⁸. Подібні закиди, хоча й не завжди залишалися у межах наукової об'єктивності, проте відображали реальні особливості взаємодії з західною науковою думкою та необхідність перегляду до воєнних державницьких підходів, які в 50-і роки дехто з дослідників вважав застарілими. Інші історики навпаки підкреслювали заслуги Дорошенка перед українською науковою. Зокрема, проф. О. Оглоблин стверджував, що Дорошенко «був серед українських істориків першим, хто уклав науковий нарис української історії від найдавніших часів до наших днів не тільки в характері процесу історичного розвитку українського народу, але й процесу розвитку української національності»⁹. Проте найкатегоричніші оцінки праці Дорошенка знаходимо в рецензійній статті Л. Біласа, опублі-

кований під псевдонімом Лев Ростиславич. Принагідно відзначимо, що дослідник пов'язував походження своїх поглядів з належністю до молодшої генерації українських науковців. «Автор цих рядків, – відзначає Білас, – належить до тієї нової формaciї українських істориків, яка твориться в нових умовах: не тільки за межами України (це було вже з багатьма істориками 20-х і 30-х років), але й не будучи учнями і без особистого зв'язку з старшим поколінням наших істориків...»¹⁰. Зауваження Біласа, не позбавлені політичного підґрунтя, головним чином стосувалися методологічних та теоретичних проблем історичної науки, зокрема предмету історіографії. На його думку, «праця Дорошенка дає наскрізь проблематичний огляд українського історіописання, проблематичний у розв'язці поняття «українського» в розумінні суті і завдання «історіографії» і не менш проблематичний як нарис розвитку української національної думки»¹¹. Історик вбачає чотири можливих тлумачення терміна «українська історіографія»: «а/ історіографія, об'єктом якої є Україна; б/ історіографія, писана українцями; в/ історіографія, писана українською мовою; г/ в дусі української національної (самостійницької) ідеології». Проте, жодне з цих тлумачень, вважає Білас, не є задовільним. Одночасно він звертає увагу на відсутність в «Огляді» Дорошенка розмежування між власне історіографією та джерелознавством, що вказує на відсутність суворо окресленого предмета викладу. Тому предмет історіографії, стверджує Л. Білас, слід відрізняти між: «а/ історичними первинними джерелами, іх описом і т. п., б/ історією їх вивчення (методика, публікації); в/ вторинними джерелами, якими є історичні праці інших істориків. Тільки останні є предметом історіографії»¹². Натомість його опонент, літературознавець В. Державин, підкреслював умовність «демаркаційної лінії» між джерелознавством та історіографією, оскільки в «ходної історичній пам'ятці не написано на чолі, якою мірою вона є первинним джерелом, а якою вторинним – це ж якраз історіографія і повинна висвітлювати!»¹³. Така різниця щодо означення предмету історіографії в українській науці пояснювалася кількома причинами: 1/ первісно історіографія розвивалася на ґрунті власне джерелознавства, а відтак поділ між ними на певних етапах розвитку був доволі умовним, 2/ станом та специфікою

розвитку української історичної науки, яка ще в другій половині XIX ст. – на початку ХХ ст. перебувала на стадії формування та становлення; 3) сукупністю поглядів на історіографію як на історію історичної науки, яка вирізнилася в українській історичній думці значно пізніше, ніж в Європі і навіть в Росії. Тому, якщо Л. Білас в своїй критичній статті не враховував специфічні риси наукового процесу в Україні XIX-XX ст., зокрема відсутність спеціальних студій з обсягу методологічних та теоретичних проблем національної історіографії та оцінював «Огляд» Дорошенка з перспективи розвитку західноєвропейської науки, то В. Державин навпаки зосереджувався майже виключно на особливостях розвитку української науки. Окрім того, Білас вважав що «національні та соціальні погляди» істориків, подані в студії Д. Дорошенка під «національно-державницьким аспектом», здебільшого відображають їхні політичні переконання, а не репрезентують повною мірою світогляд науковців. На його думку, Д. Дорошенко «...не звертає уваги на внутрішню структурацію світогляду істориків, виразом яких є їх твори на проблемах, які лежали в центрі їх уваги, на ієархії їх вартостей і оцінок, на їх залежність від релігійних, філософічних, соціальних, політичних і інших переконань»¹⁴. Стаття Біласа містила й ряд інших зауважень, зокрема стосовно диспропорцій у викладі матеріалу з обсягу «давньої та середньоруської доби», відсутності висвітлення розвитку методології історичних досліджень в національній історіографії тощо. Щодо студії Оглоблина, вміщеної в «Анналах», то її він розглядає тільки «як корисне перечислення історичних праць за останні 40 років». Інакше оцінює історіографічний нарис Оглоблина опонент Біласа, В. Державин. «Його чотири розділи, – відзначає автор, намагаються – і то не без успіху – надати кожній українській історичній праці (в постійному зв'язку з україністикою інших націй) належного місця в контексті загального процесу розроблення української історії...»¹⁵. Інший рецензент, Б. Кравцов, високо оцінивши працю Оглоблина, підкреслив, що «головну увагу присвятив автор діяльності й заслугам Михайла Грушевського і Дмитра Дорошенка...»¹⁶. Натомість С. Горак, порівнюючи студію Дорошенка-Оглоблина з історіографічною працею М. Марченка¹⁷, стверджував, що вона «абсо-

лютизує національну боротьбу, ідеалізує українське минуле і, перевоною мірою, нехтує соціально-економічними чинниками в житті «поневоленої нації»¹⁸. Проте, інші дослідники доволі скептично поставилася до зауважень С. Горака, схарактеризувавши його висновок як безпідставний та взагалі «мильний»¹⁹. Принаїдно відзначимо, що формулювання гасла «Історіографія», вміщеного в 1959 р. в ЕУ-II, щодо основних тенденцій розвитку тогодчасної історичної науки на еміграції фіксувало панівне становище державницького напряму: «Новітня українська історіографія спирається на дослідах попередньої доби, встановлює тягість (спадкоємність – Авт.) української історичної традиції від часів Княжої держави 10-14 вв., через Козацько-Гетьманську державу 17-18 ст. до новітнього українського національного-державного відродження. Ця традиція була державницька і вона стала провідною ідеєю новітньої української історіографії, визначивши весь її дальший розвиток»²⁰. Проте, ряд молодих вчених негативно ставилися до ідеї «поступової ролі державницької історіографії», яка побутувала в середовищі старої наукової еміграції²¹. Зокрема, в статті, присвячений перевиданню «Історії України-Русі» М. Грушевського, Л. Білас відзначав: «Наша найновіша «державницька» школа в історіографії ледве чи має рацію, коли вважає себе в порівнянні з Грушевським як «народником» за «поступову», за якимсь способом досконалішу. Якраз політична, тобто державницька школа була морфогенетичною в історії інших народів певно. Нічого дивно і вийшовши з анналістики, з літописання, вона була спочатку історіописанням панівних династій, їхнього державного апарату і головно закордонної політики»²². На його думку, неодмінною передумовою успішного розвитку державницького напряму в національній історіографії будь-якої країни є континуїтет державної історії, зокрема безперервність політичної традиції. Але навіть відносна безперервність «політичної континуації» в історії народу чи країни, вважає дослідник, не забезпечує беззастережного розвитку «державницької історіографії», оскільки остання має реконструювати спадкоємність історично-го розвитку переважно не на політичних, а на наукових засадах: «Знаючи труднощі, – пише Л. Білас, – з якими зустрілася стара

державницька історіографічна школа навіть у народі з тисячолітніми державними традиціями, не будемо дивуватися, що наша державницька історіографія не могла справитися з завданням: в обличчі відносно короткотривалих фаз нашої державності зінтегрувати їх в одно історичне ціле. Історична тяглість трьох зовсім інших під кожним оглядом держав: Київської, Козацької і Модерної могла бути встановлена на іншій не політичній підставі»²³. То ж в історичній думці кінця 50-х – 60-х років ідея спадковості державних організацій в княжу, козацько-гетьманську та модерну добу дедалі більше поступається ідеї переривчатості української історії.

В дискусії навколо англомовного видання Дорошенка-Оглоблина однією з центральних є проблема визначення принципів і засад висвітлення, реконструкції та оцінки наукового процесу з обсягу української історіографії. Вона виявила два підходи: 1/ традиційної інтерпретації на позитивістських засадах та в «державницькому дусі», але вже не у войовничій та категоричній формі, а у відносно поміркованому вигляді; 2/ модерної інтерпретації під знаком домінуючого висвітлення особи вченого, його світогляду, історичної свідомості, інтелектуальних впливів і розшуків, характерних для певної доби. Такий підхід до національної історії та історіографії українські науковці оцінювали по-різному. Проте, ряд українських істориків були схильні розглядати методологічні та теоретичні проблеми історичних досліджень в традиціоналістському ключі. Зокрема, Л. Винар в розвідці «Питання об'єктивізму в історичному досліді» зазначав: «Починаючи від проф. Ранке та його наслідників історики трималися засади, що історичний документ говорить сам за себе. Вони зasadничо виступали проти філософічно-історичних узагальнень, історичних осудів, що не завжди були базовані на аналітичному розгляді історичних джерел і літератури, а були переважно плодом філософічних спекуляцій дослідника»²⁴. Означений підхід з одного боку був реакцією на новітні філософські впливи (персоналізм, екзистенціалізм, культурна антропологія), які позначилися на дослідженнях ряду українських науковців, як щодо оцінок ряду явищ та подій національної історії, так і стосовно висвітлення наукового процесу в діас-

порі, з іншого – на «патріотичні впровадження» еміграційних істориків. Щодо останніх, то дослідник характеризує їх таким чином: «...на еміграції процвітають «твори» горе-«істориків», які, не знаючи елементарних засад історичного досліду, беруться «осуджувати» минувшину. Такий підхід не свідчить про високий інтелектуальний рівень еміграційної спільноти, а тим більше про її намагання пізнати своє власне правдиве духове обличчя минувшини»²⁵. Розглядаючи зазначені вище тенденції наукового розвитку, О. Домбровський вказував на наявність двох полярних тенденцій в історичній думці: декларований патріотизм та екзотичні впливи новітніх філософських течій та соціологічних концепцій. «Не хочемо присвячувати уваги тим «патріотичним» аматорам історії, які виписують різні макулатурної вартості речі «на славу неньки України». Та трапляються, правда на щастя, рідкі випадки як протилежність до «патріотичних» аматорів історії, що дехто ради «наукового об'єктивізму» в його розумінні здає не оправдано іменно об'єктивно-правильні позиції нашої науки з різних, йому самому лише відомих, мотивів. Назвім це парадоксально «науковим об'єктивізмом» зі суб'єктивних мотивів (?!). Обі це екстреми фальшиві й трагікомічні...», – відзначав О. Домбровський²⁶.

Новим формальним приводом звернення до позитивізму з перспективи історичної методології стала поява монографії О. Оглоблина «Люди Старої України» (Мюнхен, 1959). Вона була написана в контраверсійному дусі по відношенню до «Людей Старої Малоросії» О. Лазаревського, який негативно оцінював роль української аристократії в історичному процесі. На думку О. Оглоблина, «...він (О. Лазаревський – Авт.) не помітив серед них «Людей Старої України», тих, що не пили кров свого народу, а навпаки власну кров, власну працю, власну думку віддавали для його добробуту, його освіти та культури, його національної волі та державної незалежності»²⁷. Праця одержала різноманітні відгуки та оцінки. Невідомий автор, який переховувався під псевдонімом «Історик», вбачав у монографії спробу реабілітувати українське (малоросійське) дворянство²⁸. Н. Полонська-Василенко розглядала її як ще один крок на шляху до «державницького переосмислення історії», який поширюється на «недержавницьку історичну епоху». «Розкритий

автором фрагмент історії України, – пише дослідниця, – має велике значення, ще й тому, що він поглибує на 200 років історію української національно-державної свідомості»²⁹. Водночас О. Пріцак використовував матеріали студії Оглоблина для акцентування уваги на ролі нащадків української аристократії в національному відродженні XIX ст. На останні він покликується для критики «народницької історіографічної спадщини», зокрема М. Грушевського. «Досліди проф. О. Оглоблина воскресили перший Новгород-Сіверський центр «Людей Старої України». Із того круга колишніх старшин Гетьманської держави та їх синів вийшла «Історія Русів», – підкresлює О. Пріцак³⁰. На відміну від цих дослідників, Л. Білас звертається до висвітлення та витлумачення порівняльного добору, інтерпретації та оцінки історичних фактів в О. Лазаревського та в О. Оглоблина, аналіз якого він використовує для критики історичного позитивізму. Зокрема, Білас зупиняється на поглядах істориків, які уявляють «науку як «коробку фактів», до якої потрохи докидаються все нові (подібно до монет) і з якої ніколи нічого не вибуває». Автор характеризує їх через поняття «духовної скарбниці», яка створена працею багатьох поколінь. «Якщо б це позитивістичне розуміння науки було правильне, – пише Л. Білас, – якщо б праця історика зводилася до збирання більше або менше важливих фактів і їх порядкування, пов'язування в каузальні ланцюги причин і наслідків, тоді завдання кожної нової генерації було б порівняно просте: причепити нові знайдені факти-ланки до встановлених уже здебільш ланцюгів. І це завдання справді можна б убрати в рамки «додатків» до вже готових праць, як їх продовження чи доповнення. Однак так, видимо, не є»³¹. Білас вважає, що вирішальну роль в історичному дослідженні відіграє не стільки його емпірична основа чи певний добір фактів, скільки мотивація та ціннісна спрямованість студії, яка залежить від формульовання проблеми: що ми хочемо знати? Негативне чи позитивне? Свою тезу він ілюструє на порівняльному висвітленні праць Лазаревського та Оглоблина: «Коли питання історика є негативне (виділення Л. Біласа – Авт.), то і відповідь, яку він одержить, буде негативна. Лазаревський, для якого було ясно, що «старе українське панство» нажилося кров'ю і потом селяни-

на, і який хотів знайти потім тих винуватців, затаврувати їх поіменно і показати їх «моральне обличчя», шукав його між судовими актами. І те, що він там знайшов, могло, звичайно, тільки скріпити його переконання. Питання Оглоблина є наскрізь позитивне. Для нього було ясним, що не всі українці того часу дбали тільки про свою приватну користь і наживу, що мусили бути між ними і позитивні типи, люди, які думали про добро загалу. І, як інакше і не могло бути, поставивши позитивне питання, він мусив одержати позитивну відповідь (виділення Л. Біласа – Авт.). У згоді з своїм питанням він, однак, шукав відповіді не між судовими актами, а між документами політичними, літературними і приватними, де звичайно сублімуються суспільно-політичні змагання кожної генерації і доби»³². То ж формулювання основного питання дослідження, на його думку, залежить від його актуальності для сучасності, обумовленого пекучими потребами поточного моменту. «Зміна питання, – відзначає дослідник, – тягне за собою те, що безліч досі дуже «важливих» фактів тратить свою важливість і повертається назад до архівів, тоді як досі зовсім іррелевантні або невідомі, «неісторичні» факти з дня на день стають фактами першорядного, підставового значення – власне для відповіді на нове питання»³³. Класична теза Леопольда фон Ранке, що «виклад факту, хоч і який він був умовний і негарний, безперечно, найвищий закон»³⁴, – відкидається Л. Біласом. Він підкresлює, що критерій добору фактів обумовлений «ієрархією вартостей» історика. Тому підхід Оглоблина, який вважає, що історик «не має судити людей і подій», дослідник вважає таким, що не витримує елементарної критики в світлі сучасних наукових знань³⁵. «Історія є проектовою в минулі самосвідомістю і, як така, нерозлучно з нею пов'язана, є витвір її світогляду чи ідеології», – стверджує Білас³⁶. Проте, незважаючи на зазначені зауваги, він високо оцінив загальний фаховий рівень оглоблинських праць.

Таким чином, в українській історичній думці кінця 50-х – 60-х років побутували як традиційні позитивістські, так і модерні впливові, пов'язані з персоналістичними та суб'єктивно-екзистенціальними підходами. Відбувалася й поступова зміна дослідницької проблематики. Вона розгорталася під знаком осучаснення, своє-

рідним виявом якої став хронологічний зсув тематики досліджень від доби середньовіччя та ранньомодерних часів до історії XIX-XX ст. Щодо спрямованості тогочасної пізнавальної ситуації на теренах діаспори, то вона значною мірою залежала від різних адаптаційних та інтеграційних можливостей кожної з генерацій українських істориків стосовно західної науки і була віддзеркаленням болючого процесу зміни поколінь в умовах еміграційного соціокультурного середовища та інтелектуальної атмосфери Заходу.

¹ Винар Л. «Український історик»: журнал історіографії і наукового українознавства: Короткий історичний нарис // «Український історик»: Журнал Українського Історичного Товариства: Покажчик змісту, 1963-1992 / Упоряд. М.Гавур та В.Шандра; ред. і вступ. ст. Л.Винара. – Нью-Йорк; К.; Мюнхен, 1993. – С.9.

² Винар Л. Криза організації історичних дослідів // Свобода (Джерсі-Сіті). – 1958, 16 серп. – № 157. – С.2.

³ Бойко М. Українська бібліографія Материка і діаспори: Матеріали. – Блумінгтон, 1989. – С.108.

⁴ Гобозов И.А. Современная французская буржуазная философия истории: (Критический анализ). – М., 1978. – С.20-25.

⁵ Крупницький Б. З української типології: II. Екзистенціалізм і український національний тип // Крупницький Б. Основні проблеми історії України / На правах рукопису. – Мюнхен, 1955. – С.199.

⁶ Doroshenko D. Survey of Ukrainian Historiography: Translated by G.Luckyi // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. – New York, 1957. – Vol.5/6, № 4(18), 1/2(18/19). – P.13-306.

⁷ Ohloblyn O. Ukrainian Historiography 1917-1956: Translated by R.Olesnytsky // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. – New York, 1957. – Vol.5/6, № 4(18), 1/2(18/19). – P.307-455.

⁸ Борщак І. Дві втрати. II. Дмитро Дорошенко (1882-1951) // Україна (Париз). – 1951. – № 5. – С.376.

⁹ Ohloblyn O. Ukrainian Historiography 1917-1956: Translated by

R.Olesnytsky // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. – New York, 1957. – Vol.5/6, № 4(18), 1/2(18/19). – P.409.

¹⁰ [Білас Л.] Лев Ростиславич. Проблеми української історіографії // Укр. літературна газета (Мюнхен). – 1958. – № 9. – С.4; Державин В. Чи українська історіографія Дмитра Дорошенка відповідає сучасним науковим потребам? // Визвольний Шлях (Лондон). – 1959. – № 2. – С.152.

¹¹ [Білас Л.] Лев Ростиславич. Вказ. праця. – С.151.

¹² [Білас Л.] Лев Ростиславич. Вказ. праця. – С.10; Державин В. Вказ. праця. – С.153.

¹³ Державин В. Вказ. праця. – С.154.

¹⁴ [Білас Л.] Лев Ростиславич. Проблеми української історіографії // Укр. літературна газета (Мюнхен). – 1958. – № 9. – С.10.

¹⁵ Державин В. Вказ. праця. – С.156-157.

¹⁶ Кравцов Б. Актуальна і потрібна книжка. Рец. на вид. The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. New York, 1957. – Vol.5/6, №4 (18), 1/2(19/20). – 455 p. // Свобода (Джерсі-Сіті). – 1958, 4 берез. – № 41. – С.2.

¹⁷ Horak S. Ukrainian Historiography 1953-1963 // Slavic Review. – 1965. – Vol.24, № 2. – P.258.

¹⁸ Марченко М.І. Українська історіографія з давніх часів до середини XIX ст – К., 1959. – 258 с.

¹⁹ [Винар Л.] ЛРВ. Історіографічні статті Я.Пеленського і Ст.Горака // Укр.історик. – 1965. – № 3/4. – С.103.

²⁰ Оглоблин О. Історіографія // Енциклопедія Українознавства: У 2 ч. / 2-е вид., репринт.1959. – Львів, 1994. – Ч.2: Словникова частина. – Т.3. – С.890.

²¹ Білас Л. Історія України-Русі М.Грушевського // Свобода (Джерсі-Сіті). – 1958, 16, 19-21 серп. № 157. – С.2; № 158. – С.2; № 159. – С.2; № 160. – С.2.

²² Білас Л. Вказ. праця. – № 158. – С.2.

²³ Білас Л. Вказ. праця. – № 159. – С.2.

²⁴ Винар Л. Питання об'єктивізму в історичному досліді // Свобода (Джерсі-Сіті). – 1959, 11 листоп. – № 218. – С.3.

²⁵ Винар Л. Вказ. праця. – С.3.

²⁶ Домбровський О. Актуальні постулати на відтинку української історичної науки // Укр.історик (Денвер). – 1964. – № 4. – С.44.